

373.3.091.2(045)

В 43

**ВИКЛАДАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ**

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
ВИПУСК I**

Кривий Ріг—1995

Вивчення козацького пісенного
спадку у фольклорних ансамблях
учнів I - IV класів національної
школи

Г.М.Мартянова, Д.Т.Федоренко

Теорія і методика викладання в початкових класах національної школи мусить виключати і певні види позакласної навчально-виховної діяльності особливо в тих випадках, коли мова йде про формування основ національної свідомості і самосвідомості у молодших школярів.

Теоретичні дослідження і практична апробація їх наслідків свідчать, що найбільш результативним і ефективним стане цей процес, коли він здійснюватиметься безпосередньо у фольклорному (фольклорно-етнографічному) ансамблі чи безпосередньо в ході його діяльності (розучування творів і підготовки репертуара, концертної діяльності, пошукової збирацької роботи, тощо).

Останні роки наука здійснила певні кроки повернення виховного процесу до козацької педагогіки.¹ Однак ще й досі немало учителів початкових класів виявляють безпорадність у побудові виховання високої духовності і моральності засобами козацької педагогіки. Саме тому є потреба бодай коротко дати теоретичне обґрунтування постановки діяльності фольклорних ансамблів у них козачат, до складу якого входили б учні I - IV класів, запропонувати учителям орієнтовний навчальний план та деякі рекомендації.

Теоретичні основи та методичні
особливості організації навчальної
діяльності фольклорних ансамблів
"Дні козачата"

Серед величезної скарбниці народної пісенності варто зосередити увагу на тих піснях, що якомось міром визначають назву фольклорного ансамблю "Дні козачата". По-перше, це пісні, які родом із козацтва і воскрешають яскраві історичні сторінки. До пісень цієї ідейно-проблематичної і естетичної групи можна віднести такі, як,

1. Козацька педагогіка: Концепція// Освіта, 1992.- 1 вересня; Українська козацька педагогіка /У кн.: Основи національного виховання: Концептуальні положення. Частина I /за заг. редак. В.Г.Куща, Ю.Д.Руденка, З.О.Сергіичук.-К., 1993.- С.60 - 83;

наприклад, "Ой на горі та жінці жнуть", що є своєрідним гімном запорозькому козацтву, "Пісня про Морзенка", а це вже пісня - плач, в якій виконання наближається до речитативу, що перемежується вигуком. Пісня відтворює малянок картини героїчної боротьби козака Морзенка з Батарем.

Серед історичних пісень немало таких, які варто вивчати сучасним учням початкових класів. Це пісні, що є прикрасою величезного про шарку скарбниці світової пісенності, якою є спадщина козацької чубатої республіки: "Ой п'є Байда", "Ой з-за лісу, із-за темного", ряд інших.

І ці пісні виступають специфічним пісенним літописом боротьби українського народу за незалежність. В них Байда б'ється з турецьким султаном, славний національний герой України Мечай бореться з польськими загарбниками і гине в нерівному бою, перемагаючи ворога.

Для виконавської практики дитячим фольклорним вокальним ансамблям перелічені пісні занадто складні. Вони мають багато куплетів, дуже розвинуту мелодію, яка наближається до речитативу, або до думи, що, як і гекзаметр, має складну ритмічну структуру. Тому краще їх використати на заняттях зі спеціальним прослуховуванням, щоб це було заняття-"казка" чи "легенда", яка б здійснювалась під музичний супровід запису на платівці, чи магнітній стрічці, або у виконанні учителя, який починає знайомити дітей з поетичною історією тих далеких подій.

Близько до історичних пісень лежать козацькі соціально-побутові, що мають зустріч козака на Січі чи в родині, або його проповіді до війська, на бія, обов'язково розкривається широчінь козацької душі, бойовий настрій, залихвастість і готовність до руху, а то і сам рух. Такі пісні із задоволенням виконуються і дітьми.

Це народно-поетичні твори "Ой при лужку, при лужку", "Засвістали козаченьки", "Розпрягайте, хлопці, коні", "Іхав козак за Дунай", "Козак од'їжджає, дівчинонька плаче", що виконуються під музичний супровід або акапельно.

З цим блоком пісень тісно пов'язаний досить значний за розмірами цикл народних творів, які теж розкривають нелегку долю козаків, "Останній шлях козака", "Добрий вечір тобі, зелена діброво", "Козака несуть", "Ой на горі всгонь горить", "Ой у полі могила", і в завершення тематичного циклу "Заповіт" на слова Тараса Шевченка (первинний варіант музики до "Заповіту" створив М.В.Лисенко.

Треба відзначити, що всі ці пісні досить складні, тому до виконавської практики молодших школярів не можуть увійти: майже кожна з них має складний розмір, оспізування складів, а мелодія рухається монотонно, тобто під час діяльності фольклорного ансамблю "Дні козачата" керівнику потрібно провести спеціальне заняття з аналізом названих пісень, показати у записі на платівці, або запросити когось із досвідчених співаків, і високо кваліфіковано продемонструвати народні пісні підвищеної виконавської складності.

Окремо варто виділити родинно-побутові пісні.

В роботі з ансамблем з величезної скарбни українських пісень слід відбирати такі самотутні козацькі пісні, які відповідали б вимогам виконавчої практики молодших школярів, були б доступними для сприймання за діапазоном, і які б відповідали можливостям і навичкам вокально-хорового співу учнів початкових класів. Це пісні "Добривечір, дівчино", "Ішов козак без ліс", "Ой лопнув обруч коло барила", "Дощик, дощик", "Ой за гаєм, гаєм" та ряд інших.

І не можна замовчати про пісні ліричного змісту, пісні про кохання, які частіше закінчуються драмою. Це за віком молодшим школярам не зовсім зрозуміло, не відповідає їх чутливим настроям. Досить пригадати у виконанні дитячого ансамблю "Зозуленята" (керівник Р. Пауло), відомої "дорослої" пісні "Вернісаж", щоб переконатися у невичерпних можливостях дитячого виконання. Але і в цьому випадку на допомогу учасникам ансамблю приходять їх керівник, який педагогічно виправдані і методично мотивовано планує окремі заняття на яких за допомогою платівок і програвача, магнітофону чи відеомагнітофону можуть вклучатися до знайомства дітьми твори фольклорної класики "Віють вітри, віють бурі" (де гірка доля дівчини, козак якої загинув у чужій стороні), "Ой на горі козак воду носить" (про те, як чарівна українка полюбила козака, а віддасть за іншого, ще й нелюба), "Ой ти, дівчино заручена" (коли стає невірною вірна кохана).. А можна в цій бесіді-концерті заслухати і авторське виконання, а то й самого вчителя-керівника "Дних козачат".

Таким чином, окреслено лише тематичне спрямування українських козацьких пісень, які можна рекомендувати для вивчення у фольклорному ансамблі учнів I-IV класів "Дні козачата".

Такі теоретичні основи навчальної роботи в фольклорному ансамблі "Дні козачата" та деякі методичні поради вокальної роботи з школярами молодшого віку потребують окремого розгляду.

Основним Інструментом в будь-якому співочому колективі є голос, тому в першу чергу треба навчити ансамбль і кожного майже володіти цим унікальним даром природи – голосом.

Відомо, що чисте інтонавання – основа хорової техніки. Отже інтонаційна стійкість і стрункість звучання у поєднанні з вокальною майстерністю – це ті головні навички хорового співу, без яких не може здійснюватися навчання у будь-якому творчому колективі.

Хористам-початківцям, які раніше не співали, дуже важко утримувати звук певної висоти. І саме з цього починається кропітка робота над вихованням чистого інтонавання.

Звичайно, вокальна робота зі школярами молодшого віку повинна починатися в примарній зоні, де діти якраз співають вільно, емоційно, без напруження.

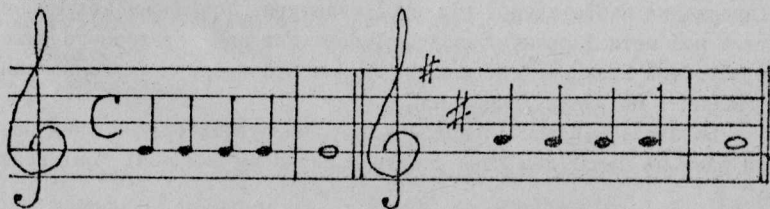
До 9 – 10 років голос стає дзвінким, сріблястим, зокрема у хлопчиків. У дівчаток з'являються ознаки індивідуального тембрового забарвлення. Розширяється діапазон голосу (до¹ – мі² – фа²).

У цей період занять в ансамблі доцільно розспівувати вправи і вивчати нові твори низхідним і висхідним рухом від центральних нот діапазону.

Не можна зловживати співом високих і низьких звуків.

Вміння рівно і стійко утримувати голосом певну висоту звука доцільно виховувати спочатку на такій простій вправі, як спів на одній ноті.

І. Повільно

І - е - а - о - у

О - е - І - а - у

І - е - а - о - у

О - е - І - а - у

Дуже корисно трохи варіювати завдання цієї вправи, додаючи до голосних приголосні.

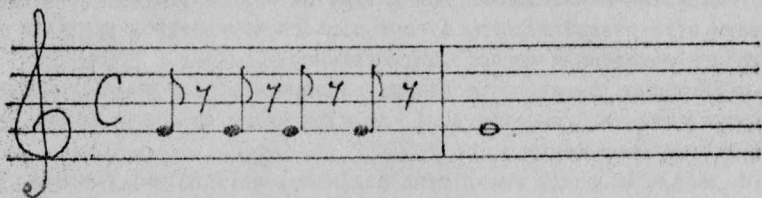
Спочатку увагу юних співаків слід зосередити на діафрагмі – черевному диханні, на утриманні кожного звука вдихальними м'язами. Одночасно треба показати голосом характер "зібраного" звучання,

тобто "округлого".

Вокальне звучання й правильне дихання - поняття нерозривні.

При органічному поєднанні двох вокально-технічних навичок - дихання і звучання - постають такі важливі питання, як утримання дихальної опори та вільність звучання голосу.

Щоб краще відчувати дихальну опору можна запропонувати таку вправу: на одному диханні кожний звук співати

лі - ле - ля - льо - лю

не зв'язано, відокремлюючи один від одного.

Щоб навчити правильного звучання, необхідно навчити співака вивільняти м'язи гортані і губ, слід досягти такої координації між диханням, гортанням і ротом, при якій глибока вдихальна опора одночасно створюватиме вільну гортань (розширений "зівок").

Дотримання цих основних найближчих загальних правил (вимог) розумування українських народних пісень дозволить викладання в дитячому фольклорному ансамблі поставити на рівні сучасних вимог відродження національної пісенної культури. Успішному звершенню поставленої мети і практичному вирішенню завдань естетичного виховання засобами козацьких пісень сприятиме правильне планування занять в ансамблі по роках існування.

Багатолітній досвід дозволяє рекомендувати орієнтовний навчальний план на перші два роки роботи в дитячому ансамблі "Юні козачата".

Орієнтовний план роботи дитячого ансамблю "Юні козачата"

кк	: Зміст навчального матеріалу	:	Кіль-	:
пп	: Теоретична	:	кість:	Примітки
:	частина	:	годин	:
:	:	:	:	:
І :	2	:	3	:
		:	4	:
		:	б	:

Перший рік навчання

І. Мета, завдання

Слухання зразків

І г.

1	2	3	4	5
	вокальних фольклорних ансамблів тилу "Оні козачата"	дитячої вокально-хорової творчості (хор "Дударик" з Львівщини, хор "Цедрик" Довгнєвого району м. Києва		
2.	Знайомство з історією виникнення української народної пісні запорозьких козаків "Ой на горі та жінці жнуть"	Звучить українська народна пісня "Ой на горі та жінці жнуть" у виконанні керівника ансамблю	І р.	
	Використання портретів циклу "Гетьмани України" (в упорядкуванні Я. Іванченка			
3.	Звуки основного тризвуку мажору	"Добривечір, дівчино" знайомство, розучування, інтонування розгорнутого тонічного тризвуку	І р.	Можлива транспозиція у більш низьку тональність
4.	Рити як вирішальний фактор у створенні танцювальності	"Добривечір, дівчино" надання пружного звучання під час співу дрібних і пунктирних тривалостей	І р.	
5.	Драматургія пісні, засоби її втілення (динаміка, розподіл ролей - звідси різний характер звучання танцювальні рухи)	"Добривечір, дівчино" - ігрова постановка між групою дівчат і хлопчаків, засвоєння рухів, створюючих елементи танцювальності	І р.	З урахуванням віку співаємо перші два куплети

Зразок орієнтовного плану заняття для кожного року навчання додається до навчального плану

1 :	2	:	3	:	4 :	5
6.	Побудова пісні - заспів (перша і друга фрази) і приспів (третя і четверта фрази)	-	"Добривечір, дівчино" Опрацювання мелодії заспіву - висхідної інтонації по звуках мажорного тризвуку з послідовним заповненням вниз			І г.
7.	Порівняння звучання тонічного тризвуку мажору і мінору		"Добривечір, дівчино" - виконання Знайоство з українською народною піснею "Реветя стогне Дніпр широкий" на вірші Т.Г.Шевченка			І г.
8.	"Реветя стогне Дніпр широкий" на слова Т.Г.Шевченка як символ української народної творчості		"Реветя стогне Дніпр широкий" - інтонування стійких звуків мінору			І г.
9.	Підвищене інтонування основного тону мінору через його деяку несталість		"Реветя стогне Дніпр широкий", "Сіно, мое сіно" - розспівування першої фрази на мінорний тризвук "Добривечір, дівчино" - повторення			І г.
10.	Висотне настроювання основного тону мінору під час співу слід спрямувати до квінти, яка звучить тонально більш стійко		"Реветя стогне Дніпр широкий" - робота над досягненням широкого дихання			І г.
11.	Запобігаючи при інтонуванні терції мінору її підвищення, дотримуватись		"Реветя стогне Дніпр широкий" - опрацювання кантілени, наспівного звучання мелодії			І г.

1	2	3	4	5
	деякого II збуження.			
12.	Відтворення ладово - контрастного відчуття мажору I мінору	"Реве та стогне Дніпр широкий" - відтворення 4-х хвиль, першої I третьої - великих, другої I четвертої - малих	I г.	
13.	Художня виразність мінорного та мажорного ладів	Виконання пісень "Добривечір, дівчино" та "Реве та стогне Дніпр широкий"	I г.	
14.	Бесіда про походження пісні I особливості діалекту української народної пісні "Ішов козак без ліс"	Показ пісні "Ішов козак без ліс", знайомство з мелодією	I г.	
15.	Надання жартівливого характеру за рахунок розбігу мелодії через T ⁶⁴	"Ішов козак без ліс" - розспівування мелодичного звороту T ⁶⁴ в першому такті та оспівування Д у другому та третьому тактах	I г.	
16.	Поєднання танцю I пісні	"Ішов козак без ліс" - в розмірі ⁹⁴ підкреслити акцент на 2-у долю I деяку танцювальність	I г.	Підкреслити акцент рухами тактування
17.	Досягнення танцювальності I за рахунок метру, де акцентована 2-га доля наближає до мазурки, I за рахунок ритму - чергування восьмих I шістнадцятих тривалостей	"Ішов козак без ліс" - робота над виробленням рухливості голосу під час розспівування складів шістнадцятими	I г.	
18.	Вплив місцевості походження пісні на	"Ішов козак без ліс" - опрацювання тексту	I г.	

1	2	3	4	5
	пісенний текст	місцевого колориту "без ліс", "без лідицу", "я ся не бояла", "переночуй" і т.п.		
19.	Побудова мелодії на прикладі пісні "Ішов козак без ліс"	"Ішов козак без ліс" - свідоме засвоєння мелодії з двох мотивів АББ А ¹ ББ А ¹ Б	І г.	
20.	Порівняння малюнку тонічного тризвуку 1 ³ 3 і 1 ⁶ 4	"Ішов козак.." - виконання, "Добривеці р, дівчино" - повторення	І г.	Характер звуковедення
21.	Структура пісні: "Ой лопнув обруч коло барила" - заспів і приспів	Представлення веселої, комічної пісні, засвоєння мелодії	І г.	
22.	Співвідношення заспіва до приспіву як тоніки до Домінанти	"Ой лопнув обруч.." - опрацювання рухливої, танцювальної мелодії	І г.	
23.	З'ясування тотожності мелодії заспіву і приспіву	"Ой лопнув обруч.." - розподіл на групи виконавців заспіву і приспіву, робота над досягненням рухливості голосу	І г.	
24.	Пісня - танок з ритмом гопака або польки	"Український гопак" - слухання "Ой лопнув обруч коло барила" - підкреслити ритмічну структуру танцювальними рухами - два підскоки, три підтопи	І г.	
25.	Танцювальність в пісні	Повторення пісень "Ой лопнув обруч коло барила" та "Ішов козак без ліс"	І г.	

1 :	2	3	4 :	5
26.	Підсумкове заняття, Інтонування стійких звуків мажору та мі- нору	Повторення пісень "Добривечір, дівчино", "Рева та стогне Дніпр широкий"	I г.	
27.	Весіла та концертне виконання пісень тан- цювального, жартівливо- го характеру	Виконання пісень "Доб- ривечір, дівчино", "Ішов козак без ліс", "Ой лощув обруч коло ба- рила"	I г.	

Другий рік навчання

1. Вступ Повернення до Історичного походжен-
ня козацьких пісень Знайомство з українсь-
кою народною піснею
"Нісня про Морозенка",
про боротьбу козаків
проти татар I г.
2. Продовження теми Іс-
торизму козацьких пі-
сень - козаки народ-
жуються не для щастя,
а для походів з Укра-
їни Українські народні піс-
ні "Ой у лузі та ще й
при березі" - знайо-
муться не для щастя,
тво "Ой розвився" - слу-
хання, порівняння мелодії
обох пісень та вста-
новлення їх тожності I г.
3. Засоби музичної ви-
разності - співуча
мелодія заспіву, за-
мішана на доріській-
му та гармонічному
Інорі Розучування другого го-
лосу приспіву "Ой у лу-
зі" - звернути увагу
на кварто-квінтові
стрибки, що надають рішучості I г.
4. Залежність характеру
мелодії заспіву I
приспіву I ритмічно-
го малюнку "Ой у лузі" - звертаєть-
ся увага на більш ста-
лий ритм чвертями у при-
співі I г.
5. Вміння виділити тотож-
ність мелодій двох пі-
сень I визначити різ-
ницю "Ой розвився" - слухан-
ня з диригуванням у
розмірі ²⁴ "Ой у лузі"
продовжуючи засвоєння I г.

1	2	3	4	5
		другого голосу, звертаємо увагу на диригування у розмірі 4_4		
6.	Ладове пофарбування приспіву, використання народного фригійського ладу	"Ой у лузі" - додаючи перший голос приспіву ретельно опрацьовуємо зменшений тризвук (оспівування фригійського звороту)	I г.	
7.	Визначення загальних рис та розбіжностей у схожих за змістом піснях	"Ой розвився" - слухання "Ой у лузі" - виконання заспіву солістом або керівником, приспіву всіма учасниками	I г.	
8.	Надання рис характеру людини явищу природи - дощюку	Українська народна пісня "Дощик, дощик" - знайомство з піснею, визначаємо пунктирний ритм I дводольний метр	I г.	
9.	Побудова пісні - дві фрази, остання двічі повторена	"Дощик.." - опрацьовання першої фрази на зібраному, легкому, з твердою атакою звуці	I г.	Тональність можна транспо-
10.	Наближення ритму пісні до танцювального (нагадує галоп)	"Дощик.." - для кращого засвоєння ритму доречно застосувати танцювальні рухи, стрибки, тощо	I г.	нувати вивчати в залежності від мож-
11.	Розвиток мелодії, перемінний лад	"Дощик.." - чітка промова тексту, вірне розспівування голосних	I г.	ливістей ансамблю
12.	Оспівування звуків топічного тризвуччя	"Дощик.." - закріплення мелодичної лінії першої фрази в мажорі I	I г.	

1	2	3	4	5
		другої - в мінорі "Добривечір, дівчино" - звертаємо увагу на тонічний тризвук пер- шої фрази		
13.	Розвиток мелодії за рахунок варіаційних змін	"Дощик.." - варіаційні зміни у ковторі другої фрази доручаємо групі солістів	1 г.	
14.	Драматургія пісні, фермата в останньому куплеті	"Дощик.." - виконання, "Добривечір, дівчино"- повторення використан- ня ігрових моментів, танцювальних рухів	1 г.	
15.	Слухання, знайомство з піснею, визначення характеру і розміру	Українська народна пісня "В кінці греблі шумлять верби" - погой- дуючий малюнок мелодії першої фрази, прагнемо над вирівнюванням во- кальної позиції	1 г.	
16.	Побудова пісні з 4 фраз, перша - мелодія соло, 2,3,4 - двого- лосся	"В кінці греблі шумлять верби" - робота над дик- цією, розспівом складів	1 г.	Можливо виконан- ня зас- піву
17.	Мелодія першої фрази на ступенях мінорного тризвуку У-Ш-У-І-І	"Рече та стогне Дніпр широкий" - повторення "В кінці греблі" - порів- нюємо з характером попе- редньої пісні; визначає- мо різні фарби обох мін- орних мелодій	1 г.	керівни- ком або соліс- том
18.	Стрибок на октаву під час переходу на дво- голосся у другій фразі	"В кінці греблі" - опа- нування мелодією другого голосу, стрибок в мело- дії як знак тужіння дів- чини	1 г.	

1	2	3	4	5
19.	Восстановлення тотожності мелодії у другій та третій фразах	"В кінці греблі" - робота над єдиною вокальною позицією в нижній і верхній частині стрибка		I г.
20.	Знайомство з піснею, продовження теми нещасливого кохання	"Копав, копав криниченьку" - вивчення заспіву, рухливість підкреслюємо жестами "В кінці греблі" - виконання		I г.
21.	Насмішувате відношення до нерішучості козака підкреслюється засобами музичної виразності (темп, метр, ритм, розмір)	"Копав, копав" - для створення деякої танцювальності відірцюємо характер звуковедення -		I г.
22.	Побудова заспіву - двічі повторена фраза від тонічного обернення через домінанту до тоніки	"Копав, копав" - розслівування слів в кінці кожної фрази заспіву "Добривечір, дівчино" - повторення		I г.
23.	Драматургія пісні підкреслена перемінним ладом мінор-мажор	"Копав, копав" - засвоєння мелодії приспіву, тимчасового триголосся на мажорний тризвук		I г.
24.	Аналіз структури приспіву з трьох речень, де на початку першого і наприкінці третього звучить триголосся	"Копав, копав" - під час співу октавного унісону не переважувати нижній звук, верхній зменшити динамічно		I г.
25.	Жарт і посмішка в українській народній пісні	"Копав, копав" - виконання "Ой за гаєм, гаєм" - розучування, визначаємо жартівливий характер і відповідно до нього звуковедення		I г.

1	2	3	4	5
26.	Побудова пісні - куплет складається з двох фраз, друга двічі повторена	"Ой за гаєм, гаєм" - одна вокальна позиція від нижньої тоніки до верхньої		1 г.
27.	Встановлюємо тотожність засобів музичної виразності з вивченою за програмою піснею "Веселі гуси"	"Веселі гуси" - повторення, "Ой за гаєм, гаєм" - робота над динамікою, фразуванням		1 г.
28.	Повторення вивчених пісень, концертне виконання	Жарт і посмішка у побутових піснях "Дощик", "Копав, копав", "Ой за гаєм, гаєм"		1 г.